

Nuo bravūros iki arogancijos vienas žingsnelis. Atsakymas A. Smetonai

Prof. habil. dr. Arnoldas Piročkinas,

www.DELFI.lt

2015 m. lapkričio 13 d. 15:18

Šių metų lapkričio pradžioje DELFI svetainėje pasirodė doc. Dr. Antano Smetonos, VU Filologijos fakulteto dekanı, rašinys „Kaip 150 visuomenės veikėjų kalbą gelbėjo“.

© DELFI (Š.Mažeikos nuotr.)

Jam akstiną davė autoriaus skausmingas jaudinimasis dėl tuščių ginčų svetimvardžių rašybos lietuvių kalboje klausimu: „... nuolat randasi visokios iniciatyvos, talkos, peticijos, mitingai [=visokių iniciatyvų, talkų, peticijų, mitingų.- A.P.], kurie, užuot leidę ramiai dirbti specialistams, dažniausiai siekia nuvesti klystkeliais ar konkrečių veikėjų interesų keliais. Jei naujosios „Talkos“ iniciatyvos tebūtų grupelės suokalbininkų reikalas – tiek to. Bet kai kuo toliau, tuo labiau, garsiau, plačiau ir aršiau mėginama žongliruoti iškreiptais faktais, žmonių patriotiniais jausmais, įtraukti net šiaip ir šviesias galvas bei parodyti „masių“ judėjimą, verčia priminti kai kuriuos netolimos praeities dalykus ir persergėti nuo kenksmingo žingsnio – latviško pavardžių rašymo pasuose kelio.“ Štai kas prispyrė autorių prirašyti net dvylika interneto puslapių su gausybe didžiai gilių minčių. Tiesiog žaibais trykštančių minčių!

Žaibiškos straipsnio mintys įžiebė ir mums vieną kitą mintelę. Jos ne tokios žėrinčios, bet vis dėlto norisi jomis pasidalyti ir su gerbiamuoju straipsnio autoriumi, ir su plačiąja visuomene. Pavyzdžiui, pirmiausia susimąstyta dėl pačios rašinio antraštės, kad 150 visuomenės veikėjų gelbėjo kalbą. Šimtas penkiasdešimt visuomenės veikėjų! Kas jie? Kokios jų siūlomos kalbos gelbėjimo

priemonės? Kur vyko jų gelbėjamoji akcija? Perskaičius visą straipsnį, į šiuos klausimus lieka neatsakyta. Straipsnyje paminėti trys kalbininkai – profesoriai, habil. daktarai, taigi aukščiausios kvalifikacijos mokslininkai: š.m. liepos 12d. miręs Vincas Urbutis, aktyvūs diskusijos dėl svetimvardžių rašybos dalyviai Aldona Paulauskienė ir Vitas Labutis. Prie jų dar pridėkime Poetą, t.y. 2011m. vasario 16d. palikusį šį pasaulį Justiną Marcinkevičių. Ar ir jie prisidėjo prie to nelemto „Talkos“ žygio, kad be jokių apeliacijų reikėtų „persergėti nuo kenksmingo žingsnio – latviško pavardžių rašymo pasuose kelio“? Iki šiol, rašydamas šitą atsiliepimą, nežinau to nedorų veikėjų sambūrio sudėties. Viso 150 jų neišvardysi, bet pačius įžymiausius – būtina. Tada autorius būtų turėjęs išdėstyti ir jų argumentus bei argumentus, kodėl siūlomas latviškas pavardžių rašymo pasuose variantas toks pražūtingas.

Demaskavęs jų argumentus, garbuisis docentas būtų susilpninęs įspūdį, kurį dabar kelia visuomenei „Talkos“ sėkmė. Per palyginti trumpą laiką, neturint oficialių institucijų ir įtakingųjų partijų paramos, boikotuojant akciją žiniasklaidos flagmanams ir kreiseriams, vis dėlto jos kreipimąsi pasirašė apie 70 tūkstančių Lietuvos piliečių. Tad Seimas, jei bus sąžiningas, turės svarstyti, pono A. Smetonos žodžiais tariant, „trijų nelemtų raidelių – q, w, x“ likimą.

Beje, dėl klausimo, kada iškilo tų „trijų nelemtų raidelių“ problema. Straipsnio pačiame pirmame sakinyje teigiama: „Jau daugiau nei 50 metų tuščiai ginčijamės dėl trijų nelemtų raidelių – q, w, x“. Išeitų, kad ginčai dėl jų prasidėję prieš 1965 metus. Tada jau gana atidžiai stebėjau lietuvių kalbai skirtus rašinius, bet nemenu jokios diskusijos apskritai svetimvardžių, tuo labiau trijų raidelių, klausimu. Dėl visa ko pasitikrinau 1965 m. išleistoje bibliografinėje rodyklėje „Lietuvių kalbotyra. 1961-1964“. Šio leidinio skyriuje suregistruota nuostabiai negausi literatūra, per tuos penkerius metus pasirodžiusi Lietuvoje rašybos ir transkripcijos klausimais – vos 20 pozicijų. Iš jų tik kokie šeši rašiniai gvildena svetimvardžių vartojimo problemas. Neką daugiau „diskutuota“ dėl svetimvardžių rašybos nė vėlesniais metais.

Diskusijos dėl svetimvardžių rašymo lietuviškuose raštuose pradžia reikėtų laikyti 1980 metus, kai žurnalo „Mūsų kalba“ Nr. 2 Laima Repšytė ir Vytautas Vitkauskas išspausdino straipsnį „Taisyklių kaitalioi nereikia“. Čia buvo pareikšta to meto sąlygomis „revoliucinė“ mintis: „Manome, kad mokslo, meno kalboje geriausia ir kultūringiausia yra išlaikyti originalo rašybą. Mes turėtume su visomis lotynišką pagrindą vartojančiomis pasaulio tautomis žengti koja į koja /.../. Viso pasaulio onomastikos į savo kalbos sistemą neįsivesime, mūsų taip atkakliai siekiamo kitų kalbų adekvataus tarimo rašte neišreikšime, nors čia imkime ir perplyškime“. Ši žiežirbėlė dešimt metų ruseno, kol, atgavus Lietuvai nepriklausomybę, originaliųjų svetimvardžių vartojimo nuostata taip įsiliepsnojo, jog iš jų lietuvinimo liko bene vieni stagaraiukai. Tada įsisiūbavo ir diskusija dėl svetimvardžių rašymo lietuvių kalboje. Tačiau diskutuota ne dėl trijų raidelių, o dėl visiškai autentiškos rašybos išlaikymo.

Bent lietuvių sluoksniuose viešas įsakmus siūlymas išlaikyti svetimvardžiuose minimas tris raides atsirado visai neseniai: tada, kad „demokratiškai“ nusiteikę socialdemokratai Gediminas Kirkilas ir Irena Šiaulienė pateikė Lietuvos Respublikos Seimui savo projektą, kurį priėmus būtų tariamai patenkinamos tam tikrų lenkų grupuočių pretenzijos dokumentaliai įtvirtinti Lietuvoje „lenkybės pliacuvką“ (*placowka polskosci*), karišku terminu tariant, ilgalikę atsparos ugniavietę, lenkiškumo „dotą“. Tokie lenkų strategai nepretenzingi – nereikalauja lietuviškame pase rašyti visų lenkiškų specifinių raidžių su diakritiniais ženklais. Negi skirsiesi nuo lenkiškų pavardžių rašymo, praktikuojamo anglosaksų ar romanų kalbų šalyse, kur jos pakeičiamos paprastomis lotyniškais raidėmis. Jie apdairiai nereikalauja nė lenkiškų junginių sz, rz, zs. Juk čia tik lotyniškos raidės, o

paslaugūs „lietuvisai“ visa burna šneka, jog ir Jonas Basanavičius rašęs „Auszra“, tad nesą, jų nuomone, priežasties kratytis tų dvigubų raidžių nė lietuviškuose pasuose.

Na, o raidės q ir x ? Lenkų pavardėse jų nė su 100 vatų lempute nerasi, bet jos pridėtos prie raidės w kaip kamufliažas, maskuojant tikruosius kėslus. Žiūrėkite: mes, lenkai, kovojame už visišką „lietuvisų“ raidyno sueuropietinimą! A. Smetona straipsnyje patosingai pritaria šių lenkų įkvėptų Europos piliečių G. Kirkilo ir I. Šiaulienės projektui papildyti lietuvių raidyną tomis trimis raidelėmis ar raidytėmis. Tik trimis!

Kad būtų galutinai pasmerkti tie niekdariai, kurie skatina lietuvininti svetimvardžius ir neleidžia „ramiai dirbti specialistams“, įskaitant ir patį lietuvių kalbotyros korifėjų A. Smetoną, didesnėje straipsnio dalyje atskleist jų vartojimo lietuvių kalboje istorija. Plačiai nušviečiamas 1938 m. Lietuvoje priimtas „Pavardžių įstatymas“. Jis leidęs nelietuviui savo pavardę rašyti taip, „kaip savo kalboje rašosi jos turėtojas, jei to jis pageidauja ir jei tos kalbos raidynas lotyniškas ...“. Tad nesą ko ir mums prieštarauti įstatymui dėl trijų raidžių įvedimo į mūsų raidyną. Šis faktas rodo, kad „nelietuviškų raidžių atsiradimas lietuviškų tekstų svetimuose varduose nėra mūsų laikų išradimas.“ Ko verta ši išvada, jei minėtume įstatyme kalbama apie ištiesai nelietuviškai rašomus vardus, o ponas A. Smetona – apie tris raides. Tą prieštaravimą turėkime galvoje, kai kitoje pastraipose nurodysime Prano Skardžiaus nuomonę dėl atskirų pavienių nelietuviškų raidžių palikimą sulietuvinuose varduose.

Straipsnyje daug kalbama apie 1984, 1988 ir 1997 m. priimtus Lietuvių kalbos komisijų nutarimus dėl svetimvardžių vartojimo lietuvių kalboje. Čia norėtusi pasakyti, kad praeityje priimti visokie nutarimai ir įvairūs autoritetinių veikėjų pasisakymai šiandien mūsų neturėtų įpareigoti laikytis jų rekomendacijų. Tada būta kitų sąlygų, turėta kitos patirties, vadovautasi skirtingomis prielaidomis. Mes turėtume visą tą procesą išsijoti ir pasinaudoti tik tuo, kas mums naujomis aplinkybėmis rodosi vertinga. Tad priimtų ir pareikštų praeityje nuomonių nereikėtų besąlygiškai laikyti neginčijamu argumentu.

Šiandien visa nuo senų senovės susikaupusi medžiaga tik tiek svarbi, kad ji paneigia tvirtinimus, jog svetimvardžių lietuvinimas buvęs primestas bolševikų. Šis procesas vyko ar sąmoningai vykdytas, gali sakyti nuo XVIII a. pradžios. Lietuvinimas nebuvo nuoseklus, teoriškai grindžiamas, daugiau intuityvus ir buvo gana prieštaringas, bet vyko. Tam tikras prieštaringumas būdingas ir straipsnyje minimų Prano Skardžiaus ir Antano Salio veikalai. Toli gražu jie nebuvo tokie griežtai apsisprendę originaliųjų svetimvardžių vartojimo šalininkai, kaip juos straipsnyje vaizduoja A. Smetona. Nežinia, kodėl jis taip juos vaizduoja; ar dėl jų darbų nepažinimo, ar dėl savavališkos faktų atrankos.

Galima drąsiai tvirtinti, kad abu kalbininkai beveik lygiai vertino ir vieną ir kitą svetimvardžių vartojimo lietuvių kalboje būdą. Antai 1943 m. Kaune Lietuvos MA Lietuvių kalbos institutas išleido „Lietuvių kalbos rašybos pagrindus“, kurio pagrindiniai autoriai buvę abu minėti kalbininkai (žr. A. Salys. Raštai. I. Bendrinė kalba. – Roma, 1979). Tuose Pagrinduose yra skyrelis „Svetimybų rašymas“ (p. 89-90). Jo pradžioje (§ 27) apibūdinamas svetimųjų bendrinių žodžių rašymas. Toliau (§ 28) nustatoma, kaip rašyti svetimuosius tikrinius vardus. Pirmiausia, nesileidžiant į detales, sakoma: „... liaudiniuose, dažnai ir šiaip plačiai visuomenei skiriamuose raštuose lietuvinami pvz. Humboltas, Malebranšas, Ruso, Erijo, Mirabo, Šekspyras, L. Džordžas, Tulūza, Šampanė, Štetinas.“ Pastraipėlė baigiama, tarsi suvokiant, kad atsiras G. Kirkilas su I. Šiaulienė ir jiems pritariantis A. Smetona, tokiu nurodymu: „Lietuvinant svetimieji garsai reiškiami artimiausiais

lietuviškaisiais; svetimųjų ženklų tiems garsams neįvedama.“ Turint tokį nurodymą, ar įmanoma G. Kirkilo ir I. Šiaulienės šalininkams remtis šių kalbininkų autoritetu?

Šiame leidinyje gana plačiai kalbama apie originaliųjų svetimvardžių vartojimą lietuviškuose raštuose. Išsiplėsta todėl, kad nurodoma, kokias, kokias galūnes prie jų dėti. Čia dėmesio verti du paskutiniai punktai (8 ir 9), nustatantys graikų, lotynų ir latvių tikrinių vardų rašybą. Kaip rodo pavyzdžiai, ji sulietuvinta: Ciceronas, Eschilas, Endzelynas.

Jau praūžus karui, emigravę mūsų kalbininkai Pranas Skardžius, Stasys Barzdukas ir Jonas Martynas Laurinaitis Vokietijoje, Bylefelde (Bielefeld), išleido savo sudarytą „Lietuvių kalbos vadovą“. Jame yra gana platus skyrelis „Tikrinės svetimybės“ (p. 88-90). Čia, kitaip nei 1943 m. knygutėje, išsamiau apibūdinamos sulietuvintos tikrinės svetimybės. Susidaro įspūdis, kad šis svetimvardžių vartojimo būdas laikomas svarbesniu. O dėl originaliųjų vartojimo pasakoma striukai: „Jeigu nenorima pakeisti svetimųjų vardų rašymo, tada jie rašomi originaline rašyba, žinoma, jei rašymas yra lotyniškas. Nelotyniškais rašmenimis rašyti vardai transkribuojami paraidžiu.“ Vadove jau nepabrėžiama, kad originalieji vardai vartotini periodinėje spaudoje ir mokslinėje literatūroje, o transkribuotieji – masėms skirtuose leidiniuose.

Užtat čia yra kita nuoroda: „Vadovėliuose, moksliniuose veikaluose ar šiaip platesnei visuomenei skiriamuose leidiniuose patartina pat pradžioje šalia transkribuojamų vardų skliausteliuose nurodyti ir atitinkamas originalias lytis, pvz., Baironas (Byron) /.../. O prie netranskribuotų tikrinių svetimybės patariame duoti sulietuvintas lytis: Chamberlainas (Čemberlenas).“ Šios rekomendacijos leidžia tvirtinti, kad Vadovo autoriai abu svetimvardžių vartojimo būdus vertino kaip lygiateisius. Tad kai palygini abiejų leidinių rekomendacijas su A. Smetonos svaidomais priekaištais lietuvinimo šalininkams, kyla klausimas, kas daugiau mėgina „žongliruoti iškreiptais faktais“.

Negalėdami apžvelgti visų A. Smetonos teiginių, kuriuos vertėtų iš esmės pakedenti, savo atsiliepimą apie jo opusą baigsime grėsmingu šio įžvalgaus kalbininko įspėjimu, kad latviškas principas įrašyti kitame puslapyje pavardės variantą nevalstybine kalba keliaš visokių pavojų. Mat toji pavardės versija „vis tiek bus pavardė ir turės nė kiek nemažesnę [=ne mažesnę. – A.P.] svarbą už pirmame puslapyje parašytą pavardę.“ Latviams šis rašymas jau esąs sukėlęs daug teisinių keblumų, o ateityje jų kilsią dar daugiau – teksią vargšams kaimynams „suktis kaip velniams ant kryžiaus“.

Dėl šio siaubingo pranašavimo, kad ir lietuviai turėsią raitytis kaip velniai ant kryžiaus, galima pasakyti, kad praktika dokumentuose (pasuose) rašyti pavardes dviem lygiateisiais variantais yra gana senas dalykas. Antai Eglės Lukėnaitės-Griciuvienės sudarytoje knygoje „Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė“ (2013 m.) yra 1936 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos išduoto dvikalbio užsienio paso faksimilė. Lietuviškame puslapyje jo savininkė įrašyta lietuviška: „Ponia Julija Petkevičienė“. Prancūziškame puslapyje (tada prancūzų kalba buvo oficialioji tarptautinės diplomatijos kalba) įrašas prancūziškas: M-me Julija Petkevičius“ (p. 342 ir 343). Pasakysite, kad čia skirtumas ne rašybinis. Atsakyčiau – dar didesnis: skirtinga forma. Ir vis dėlto iš tokio dvejojimo pavardės rašymo poniai J. Petkevičienei nei Lietuvoje, nei užsienyje nekilo jokių problemų, nes visiems protingiems žmonėms buvo aišku, kad Lietuvoje galioja tik lietuviškasis variantas, o užsienyje, kur ištekėjusių moterų pavardės nesiskiria nuo sutuoktinių pavardės, – prancūziškasis variantas. Tad kodėl turėtų kilti „velniava“ dėl to, kad lietuviško paso pirmame puslapyje bus rašoma „Tomaševskis“, o kažkuriame tolesniame – „Tomaszewski“. Jeigu Lietuvoje šiam asmeniui bus iš Lenkijos registruotas laiškas su parašyta pavarde „Tomaszewski“, argi paštas to laiško jam neįteiks? Pasvarstykime!

Rašiniai daugiausia baigiami šiokiomis ar tokiomis išvadomis. Pradėjus skaityti A. Smetonos filipiką, iš karto rodėsi, jog jo rašymo manierą tiktų vadinti bravūra. Tačiau juo toliau skaičiau, juo labiau piršosi nuomonė, jog tai arogancijos išraiška: ryškėjo kitų niekinimas, pasipūtimas, išdidumas, atžarumas. Autorius nesiteikė pateikti nė vieno argumento, kuriais įrodinėjo būtinumą lietuvinti svetimvardžius jo mokytojai profesoriai, habil. Daktarai Vincas Urbutis, Vitas Labutis ir Aldona Paulauskienė... Tuos jų argumentus jis paneigė retoriniu klausimu: "... kas pasakė, kad ir mokytojai negali nusišnekėti..." Savo idėjinius priešininkus apkaltinęs žongliravimu „iškreiptais faktais“, kaip rodo pateiktieji keli atvejai, pats savo teiginius grindžia vienpusiškai parinktais, paviršutiniškai interpretuojamais duomenimis. Taip rašinyje sukuriama iškreiptas svetimvardžių vartojimo lietuvių kalboje vaizdas, kuriam skirtas tikslas G. Kirkilo ir I. Šiaulienės projektą, inspiruotą tam tikrų antilietuviškų lenkų grupuočių, primesti visuomenei kaip neprieštaraujantį lietuvių kalbai, lietuvių tautos interesams. Toks rašinys nedaro garbės ne tik pačiam autoriui, bet ir visam Vilniaus universitetui, ypač jo Filologijos fakultetui.

P.S.

Parašęs šį straipsnį, gavau galiausiai 150 visuomenės veikėjų pasirašytą „Vieša laiška Lietuvos piliečiams dėl valstybinės kalbos išsaugojimo“ („Vakaro žinios“, 2015 09 11, p. 4). Tarp jų pasirašiusių „suokalbininkų“ yra štai tokios asmenybės: Panevėžio vyskupas emeritas Jonas Kauneckas, Nijolė Sadūnaitė, dešimt Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių, dvylika Nepriklausomybės Akto signatarų, keli aukšti karininkai; specialiai išvardiju akademikus: Antanas Andrijauskas, Grasilda Blažienė, Viktorija Daujotytė, Arvydas Janulaitis, Eugenijus Jovaiša, Vytautas Martinkus, Bonifacas Stundžia, Antanas Tyla, Zigmantas Zinkevičius, Algirdas Gaižutis. Tegul neįsivaizduoja kitų sričių veikėjai, kad jų nepaminėjęs, apžvalgą baigiu nurodęs kalbininkus Aldoną Paulauskienę, Jūratę Lauciūtę ir Jolantą Zabarskaitę, taip pat remiančius „Talkos už valstybinę kalbą“ akciją. Kas įtraukė „šias šviesias galvas“ prisidėti prie, A. Smetonos nuomone, tokios kenksmingos iniciatyvos?

The logo for DELFI, consisting of the word "DELFI" in a bold, sans-serif font. The letters "D", "E", "L", and "F" are blue, while the letter "I" is yellow.